

РОЗДІЛ 3 ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 346:347

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ЦІЛІСНОГО МАЙНОВОГО КОМПЛЕКСУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ВІДЧУЖЕННЯ

THE LEGAL NATURE OF INTEGRAL PROPERTY COMPLEXES AND ESPECIALLY IT'S EXCLUSION

Ваколук С.М.,

д.філ. в галузі права, доцент кафедри правознавства

Вінницький інститут

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

У проведеному дослідженні проводиться аналіз етапів процедури продажу цілісного майнового комплексу суб'єкта господарювання та виявлення найбільш істотних проблем, з якими можуть зіштовхнутися учасники відносин щодо відчуження цілісного майнового комплексу.

Ключові слова: цілісний майновий комплекс, підприємство як єдиний майновий комплекс, активи, виробництво, бухгалтерський облік.

В проведенном исследовании анализируются этапы процедуры продажи целостного имущественного комплекса субъекта хозяйствования и выявление наиболее существенных проблем, с которыми могут столкнуться участники отношений касательно отчуждения целостного имущественного комплекса.

Ключевые слова: целостный имущественный комплекс, предприятие как единый имущественный комплекс, активы, производство, бухгалтерский учет.

The article is devoted to the analysis of procedural stages of sale of an integral asset complex of a company and eliminating of the most significant problems which may be faced by the participants of relations considering disposal of I AC.

Key words: integral asset complex, enterprise as an integral asset complex, assets, production, accounting.

Проблемні питання своєчасного продажу за максимальну ціну є метою комерційного підприємства задля максимізації прибутку. Для отримання такого прибутку необхідно здійснювати певну діяльність, результати якої мають користуватися попитом на ринку. Запровадження такої діяльності передбачає наявність відповідного майна: земельних ділянок, споруд, устаткування, оборотних активів тощо. Оскільки правовий режим такого майна може різнитися, то для спрощення процедур його відчуження законодавець ввів термін «цілісний майновий комплекс підприємства» (далі – ЦМК).

На практиці і досі постійно виникають питання, що потребують нового вирішення, а результати останніх досліджень дають підстави зробити висновок, що вказана тема є актуальною та потребує поглибленого вивчення.

Метою статті є аналіз етапів процедури продажу ЦМК суб'єкта господарювання та виявлення найбільш суттєвих проблем, з якими можуть зіштовхнутися учасники відносин щодо відчуження ЦМК, та вироблення пропозицій щодо їх вирішення.

Основним проблемним моментом у разі відчуження ЦМК є наявність «двоєкості» у тлумаченні цього поняття.

Господарський Кодекс України (далі – ГК України) та Цивільний Кодекс України (далі – ЦК України) не є єдиними з цього приводу. Зокрема, ч. 3 ст. 66 ГК України оперує поняттям «цілісний майновий комплекс», в той час як ст. 191 ЦК України застосовує термін «єдиний майновий комплекс» [1, с. 15]. З метою встановлення різниці між цими категоріями, необхідно розтлумачити їх зміст, тобто визначити поняття.

У ч. 2 ст. 191 ЦК України вказано, що до складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар,

сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом.

В той же час, згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про оренду державного та комунального майна», ЦМК є господарський об'єкт із завершеним циклом виробництва продукції (робіт, послуг), з наданою йому земельною ділянкою, на якій він розміщений, автономними інженерними комунікаціями, системою енергопостачання [5].

Враховуючи вище перераховане, слід розглядати ці поняття як тотожні, оскільки посилання норми ЦК України на те, що до складу комплексу входять всі види майна, призначені для діяльності підприємства, змістовно повністю відповідає визначенню, наведеному в Законі України «Про оренду державного і комунального майна», адже завершеним виробничий цикл може бути тільки за умови наявності всіх видів майна, необхідних для такої діяльності.

З позицій цивільного права підприємство є об'єктом, а з господарського – суб'єктом правовідносин. Отже ЦК України оперує вербальною конструкцією «підприємство» як єдиним майновим комплексом, тобто розглядає підприємство як певну узгоджену сукупність майна. Натомість зазначений Закон України «Про оренду державного і комунального майна» застосовує словосполучення «цілісним комплексом є господарський об'єкт», що автоматично вказує на майнову природу комплексу, який знаходиться у власності суб'єкта господарювання [5].

ЦК України розглядає підприємство як об'єкт права, ГК України – як суб'єкт. На нашу думку, позиція законодавця, викладена в ЦК України, є помилковою.

По-перше, ст. 191 ЦК України вказує на те, що підприємство може бути об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів [14]. Частина 3

ст. 63 ГК України встановлює, що підприємства бувають унітарними та корпоративними, а ч. 5 тієї ж статті ГК України вказує, що одним із різновидів корпоративного підприємства є господарське товариство [1]. З цього випливає, що за ЦК України господарське товариство може бути відчужене шляхом продажу його єдиного майнового комплексу.

Проте покроковий аналіз глави 8 ЦК України дає підстави поставити під сумнів правильність такої позиції, оскільки господарське товариство не може бути продане: можуть бути продані виключно частки або акції у статутному капіталі. За ЦК України виходить наступна ситуація: підприємства є об'єктами, але господарські товариства, які теж є підприємствами, визнаються суб'єктами.

По-друге, у разі якщо товариство з обмеженою відповідальністю вирішить продати свій ЦМК, то перехід права власності на активи буде означати перехід права власності на частки в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю? Зрозуміло, що ні, адже активи знаходяться на балансі товариства, а частки є власністю учасників. Відчуження майна товариства з обмеженою відповідальністю ніяк не може вплинути на рух майна самих учасників, тому з переходом права власності на ЦМК не може перейти право власності на товариство.

По-третє, ст. 191 ЦК України також вказує, що з переходом права власності на підприємство як єдиний майновий комплекс до набувача одночасно переходять права вимоги і борги [14]. Права вимоги є дебіторською заборгованістю відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 08 жовтня 1999 року № 237; борги, в свою чергу, є зобов'язаннями відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 31 січня 2000 року № 20 [8; 9].

Отже, при відчуженні майна товариства не відчужуються обов'язки товариства, оскільки в такому разі це б означало правочин з переведення боргу, який за своїм змістом є додатковим (акцесорним) та потребує додаткового узгодження з кредитором відповідно до ст. 520 ЦК України [14]. Права вимоги можуть бути відчужені в такому порядку, але вони переходять до покупця не за замовчуванням, як стверджується у ст. 191 ЦК України, а шляхом їх окремого включення до відповідного договору [14].

Для визначення процедурних питань потрібно встановити, за яких підстав товариство продає свій ЦМК. Системний аналіз законодавства дає можливість виділити три способи відчуження:

- 1) шляхом прийняття рішення про продаж уповноваженим органом товариства;
- 2) шляхом продажу на аукціоні під час ліквідації в рамках провадження у справі про банкрутство;
- 3) в рамках приватизації ЦМК державного господарського товариства.

В межах своєї роботи розглянемо перший варіант, оскільки опис всіх випадків потребує окремого дослідження.

Загалом можна виділити такі процедурні стадії продажу ЦМК господарського товариства:

- 1) прийняття рішення уповноваженим органом товариства про укладення договору купівлі-продажу ЦМК;
- 2) оцінка ЦМК;
- 3) укладення договору купівлі-продажу ЦМК;
- 4) відображення ЦМК в бухгалтерському обліку;
- 5) прийняття рішення уповноваженим органом товариства про укладення договору купівлі-продажу ЦМК.

Відомо, що для того, щоб товариство вчинило будь-яку юридичну дію, уповноваженому органу товариства необхідно прийняти відповідне рішення, що є фактичним волевиявленням товариства.

ЦК України України, Закон України «Про господарські товариства» та Закон України «Про акціонерні товариства» виділяють наступні види товариств: повне (далі – ПТ), командитне (далі – КТ), акціонерне (далі – АТ), з обмеженою (далі – ТОВ) та з додатковою відповідальністю (далі – ТДВ). Порядок прийняття ними рішень є дещо різним [3, с. 21].

Те ж саме стосується і КТ, оскільки, відповідно до ст. 77 Закону України «Про господарські товариства», до КМ застосовуються норми, що регулюють статус ПТ [3]. Оскільки управління в КМ здійснюють виключно повні учасники, то порядок ведення справ в даному виді товариства аналогічний ПТ.

Щодо АТ, то повноваження відповідного органу залежить від двох критеріїв – ринкова вартість ЦМК та сукупна вартість активів АТ.

Відповідно до п. 22 ч. 2 ст. 33 Закону України «Про акціонерні товариства», до виключної компетенції загальних зборів акціонерів належить прийняття рішення про вчинення значного правочину, якщо ринкова вартість майна (робіт, послуг) є предметом такого правочину [2]. Оскільки ЦМК є достатньо вартісним активом, то на практиці рішення приймають саме загальні збори.

Однак зазначені повноваження може мати і виконавчий орган АТ, якщо відсутні вказані вище обставини і якщо в статуті або в положенні про директора (дирекцію, правління) немає обмежень стосовно вчинення такого правочину. При цьому не можна плутати повноваження щодо прийняття рішення про вчинення правочину і повноваження щодо самого вчинення правочину, оскільки навіть тоді, коли директор (дирекція, правління) не має права на прийняття рішення про укладення договору купівлі-продажу ЦМК, він зобов'язаний безпосередньо за дорученням загальних зборів укласти такий договір.

Щодо ТОВ, то законодавчо не визначено виключну компетенцію загальних зборів стосовно укладення значних правочинів. З цього випливає, що рішення приймає орган, який має повноваження відповідно до статуту. Те саме стосується і ТДВ, оскільки, відповідно до п. 3 ст. 65 Закону України «Про господарські товариства», до даного виду товариства застосовуються положення закону, що регулюють діяльність ТОВ [3].

Законодавство не встановлює обов'язковості оцінки ЦМК при продажі його юридичними особами. Однак, як вже зазначалося при визначенні повноважень органу АТ на укладення договору, необхідно визначити ринкову вартість майна, що є предметом такого договору.

Також проведення оцінки може бути доречним для уникнення суперечок між контрагентами щодо ціни активу та для уникнення податкових спорів.

Відповідно до Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» оцінку майна може здійснювати виключно суб'єкт професійної оціночної діяльності, який отримав сертифікат у встановленому законом порядку [6].

При проведенні оцінки суб'єкт оціночної діяльності повинен керуватися відповідними нормативними актами, зокрема зазначеним вище Законом, Національним стандартом № 3 «Оцінка цілісних майнових комплексів», затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2006 року № 1655, Методикою оцінки майна, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 року № 1891 та іншими актами [14; 13].

Договір купівлі-продажу ЦМК нас цікавить в двох аспектах: з точки зору форми і змісту.

Форма будь-якого правочину напряму залежить від його суб'єктного складу та предмету. Відповідно до

ч. 3 ст. 191 ЦК України і ч. 3 ст. 66 ГК України ЦМК є нерухомістю [14]. Відповідно до ст. 657 ЦК України договір купівлі-продажу ЦМК укладається в письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню [14].

Відповідно до п. 1 Глави 1 Розділу 2 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого Міністерством юстиції України від 22 лютого 2012 року № 295/5 посвідчення правочинів щодо відчуження нерухомого майна, а також майна, на яке поширено режим нерухомої речі, провадиться за місцезнаходженням (місцем реєстрації) цього майна або за місцезнаходженням (місцем реєстрації) однієї із сторін відповідного правочину [11]. Таким чином, сторони мають право обрати місце укладення договору.

Стаття 4 Закону України «Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно та їх обтяжень» передбачає, що право власності на нерухоме майно підлягає обов'язковій державній реєстрації. Відповідно до ст. 5 зазначеного Закону у Державному реєстрі прав реєструються речові права та їх обтяження на підприємства як єдині майнові комплекси [4]. Відповідно до зазначеного вище Порядку нотаріуси самостійно реєструють право власності на об'єкти нерухомості при посвідченні правочинів, оскільки мають доступ до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно [11].

На жаль, в порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України немає детальної регламентації механізму відчуження ЦМК підприємств. Тому будемо виходити з наступного.

Плумачення визначень поняття «цілісний майновий комплекс», закріплених в законодавстві, дає підставу виділити основну ознаку такого комплексу – завершений цикл виробництва. Виробництво не може здійснюватися без залучення відповідних основних засобів, зокрема устаткування. Устаткування за своїм правовим режимом є рухомим майном, що ставить питання щодо можливості його державної реєстрації в складі ЦМК як об'єкта нерухомості. Однак необхідно виходити з того, що устаткування не розглядається окремо від інших елементів ЦМК, воно є складовою частиною, тому є до-

цільним визначити всі об'єкти майна, які входять до складу комплексу, а нотаріус при посвідченні правочину зобов'язаний перевірити правовстановлюючі документи на такі об'єкти.

Слід також зазначити, що права на земельну ділянку та інші об'єкти нерухомого майна, які входять до складу ЦМК, підлягають окремій державній реєстрації відповідно до абз. 2 ч. 3 ст. 191 ЦК України [14].

Для початку необхідно вказати, що процедура відображення ЦМК в балансі господарського товариства є законодавчо не врегульованою. Це дає підстави для розгляду двох варіантів закріплення ЦМК в бухгалтерському обліку: відображення як цілісного активу або відображення активів у складі ЦМК окремо.

Відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 27 квітня 2000 року № 92, одним із різновидів об'єкта основних засобів є відокремлений комплекс конструктивно з'єднаних предметів однакового або різного призначення, де кожен предмет може виконувати свої функції, а комплекс – певну роботу, тільки в складі комплексу [10]. Як ми бачимо, ЦМК формально підпадає під ознаки основного засобу.

Перший підхід знаходить відображення також у Листі Міністерства фінансів України від 06 вересня 2005 року № 3104200-20-16/18941. Вказується, що орендовані ЦМК, які віднесені до складу основних засобів, відображаються за дебетом рахунку 10 «Основні засоби» [7]. Можна провести аналогію з купівлею-продажем, адже вид речового права не впливає на клас активу, а відтак і на порядок його відображення в обліку.

На думку автора, такий підхід не є правильним з огляду на наступне.

Якщо внести на один рахунок і земельну ділянку, і устаткування, і будівлі в складі ЦМК, це призведе до неможливості виокремлення і відчуження таких активів у майбутньому, що, в свою чергу, значно знижує ліквідність майна та призводить до фактичної неможливості окремого відчуження рухомих речей в складі ЦМК.

ЛІТЕРАТУРА

1. Господарський Кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
2. Про акціонерні товариства : Закон України від 17 вересня 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/514-17>.
3. Про господарські товариства : Закон України від 19 вересня 1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1576-12>.
4. Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01 липня 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>.
5. Про оренду державного та комунального майна : Закон України від 10 квітня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2269-12>.
6. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12 липня 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2658-14>.
7. Щодо відображення в бухгалтерському обліку операцій з оренди цілісного майнового комплексу : Лист Міністерства фінансів України від 06 вересня 2005 року № 31-04200-20-16/18941 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-info.biz/legal/basent/ua-smwbbu.htm>.
8. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість» : Наказ Міністерства фінансів України від 08 жовтня 1999 року № 237 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99>.
9. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання» : Наказ Міністерства фінансів України від 31 січня 2000 року № 20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0085-00>.
10. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» : Наказ Міністерства фінансів України від 27 квітня 2000 року № 92 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00>.
11. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>.
12. Про затвердження Методики оцінки майна : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 року № 1891 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1891-2003-%D0%BF>.
13. Про затвердження Національного стандарту № 3 «Оцінка цілісних майнових комплексів» : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2006 року № 1655 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1655-2006-%D0%BF>.
14. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>